

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 424-430.
Geliş Tarihi-Received: 11.12.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 09.02.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1403576

Osmanlı Sahası Eserlerinden Tarih-i Yakub Paşa'da /ŋ/ Sesinin Nun-Kefle Yazılması

Writing /ŋ/ Sound with Nun-Kâf in "Tarih-i Yakub Paşa" One of the Works of Ottoman Area

Alpay İĞCİ*
Kübra UYSAL**

Öz

Türk dilinin imlası için Uygur alfabesinin kullanıldığı dönem içinde bu alfabeyle paralel şekilde Arap alfabesi de kullanılmıştır. Eserler bu alfabelerden birisi veya ikisiyle yazıya geçirilmiştir. Arap alfabesinin birçok farklı dile uygulanması, bu alfabenin ilgili diller için ıslahını gerekli kılmıştır. Türk dilinin yazılmasında da çeşitli ıslahlar yapılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı sahası eserlerinden biri olan Tarih-i Yakub Paşa'da (*Tarih-i Ya'küb Paşa*) /ŋ/ sesinin özel imlası incelenmiştir. Tarih-i Yakub Paşa eseri, konu bakımından Yakub Paşa'nın Balkan topraklarındaki uzun seferi ve Kırbova Savaşı'ndaki zaferine dairdir. Bu savaş sırasında Yakub Paşa, Bosna sancak beyi görevinde bulunmuştur. Bu makalede Tarih-i Yakub Paşa'da nun ve kef harflerinin beraber /ŋ/ sesi için kullanıldığı örnekler tasnif edilip incelenmiştir. Türk dilinin "tanrı" sözünün Tarih-i Yakub Paşa eserindeki imlasında nun ve kef harf bütünü için /ŋ/ sesini karşılamak için kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu ses transkripsiyon işareti olarak "ng" şeklinde gösterilir ve tek bir sesin karşılığı olarak kullanılır. Eski Uygur imlasının özelliği olarak bilinen bu özellik, Hazar'ın batısında Arap alfabesiyle yazılan Türkçe metinlerde de bir imla etkisi olarak yansımıştır. İncelenen eserde eski imla tarzı olarak nun-kefli kullanımın yanında, kefli kullanıma da rastlanmıştır. Anılan durumlarla beraber burada Tarih-i Yakub Paşa eserinde konuyla ilgili örnekler verilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Transkripsiyon, çengelli ng ("ng"), Tarih-i Yakub Paşa, Tanrı, Eski Uygur imlası.

Abstract

During the period when the Uyghur alphabet was used for the spelling of the Turkic language, the Arabic alphabet was also used in parallel with this alphabet. The works were written with one or both of these alphabets. The application of the Arabic alphabet to many different languages has necessitated the reformation of this alphabet for the relevant languages. Various reforms have been made in the writing of the Turkic language. In this study, the special spelling of the /ŋ/ sound in "Tarih-i Yakub Paşa" (*Tarih-i Ya'küb Paşa*), one of the works of Ottoman area, was examined. The work "Tarih-i Yakub Paşa" is about Yakub

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Uşak/Türkiye, e-posta: alpayigci@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8014-9758

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Uşak/Türkiye, e-posta: kubra.uyssal13@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3230-7878

Pasha's long campaign in the territories of the Balkan and his victory in the Battle of Krbava. During this war, Yakub Pasha served as the sanjak-bey of Bosnia. In the "Tarih-i Yakub Paşa", examples where the letters nun and kef were used together for the /ŋ/ sound were classified and examined. It has been determined that in the spelling of the Turkic word "tanrı" (god) in the work "Tarih-i Yakub Paşa", letters nun and kâf are used for the /ŋ/ sound. This sound is shown as the transcription sign "ng̃" and is used as the equivalent of a single sound. This feature, known as the characteristic of the Old Uyghur orthography, was also reflected as an orthographic effect in Turkish texts written in the Arabic alphabet in west of Caspian Sea. In the work, in addition to the use of nun-kâf as the old spelling style, the use of kâf was also encountered. In this study within these situations, relevant examples of work "Tarih-i Yakub Paşa" was examined.

Keywords: Transcription, ng with hook ("ng̃"), Tarih-i Yakub Paşa, "tanrı", Old Uyghur orthography.

Giriş

Türk dilinin Arap alfabesini kullanmaya başladığı XI. yüzyıldan sonra kendi seslerini karşılama bu alfabeyle küçük uyarlamalar yapıldığı malumdur. Bu uyarlamalarda Farsça ile ortaklaştığı da olmuştur.

İlk olarak Karluklar, Karahanlılar, İdil Bulgarları ve Oğuzlar arasında yayılan Müslümanlıkla beraber, Türklerin en uzun süre kullanacakları o dönem Türkçesinin yeni alfabesi de gelmiştir. Başlangıçta Uygur alfabesiyle paralel şekilde Arap alfabesi de kullanılmış, eserler bu alfabelerden birisi veya karışık olarak her ikisiyle yazılmış veya çoğaltılmışlardır. Arap alfabesinin birçok farklı dile uygulanması, bu alfabenin ilgili diller için islahını gerekli kılmıştır. Türkçedeki /g/ sesi için kullanılan harf (ك), aynı zamanda damak n'si için kullanılmış, böylece Türk dilinde Arap alfabesinin ilk reformu yapılmıştır (Şirin User, 2006, s. 94, 97). Bu çalışma da tam olarak anılan reformun sonuçlarıyla ilgilidir.

Bu makalede nun ve kef harflerinin yan yana /ŋ/ sesi için kullanılması incelenmiştir. Hazar'ın batısında kaleme alınmış bir eserde tespit edilmiş olan bu durum örneklendirilip incelenmiştir. Burada /ŋ/ sesinin çözülmesiyle ortaya çıkan /n/-/k/ veya /n/-/g/ seslerini taşıyan sözler veya bu husus kapsamamıştır.

Nun ve Kefle /ŋ/ Sesinin Yazılmasına Tarihî Eserlerden Birkaç Örnek

Karahanlı döneminde Kaşgarlı Mahmud'un tarifiyle "Türk alfabesi" olarak anılan Uygur alfabesinin yeni Arap alfabesi üzerinde bazı imla etkileri söz konusu olmuştur. Divanu Lugat-it-Türk'teki imlalarından Uygur alfabesinin Arap alfabesi üzerindeki etkileri de görülmektedir. Bunların en önemlileri, son ses durumundaki ünlülerin yazılması ve nun ile kef harflerinin birlik oluşturarak ng̃'yi karşılama (Şirin User, 2006, s. 99). Arap alfabesinin Türk dilindeki ilk zamanlarında nun-kef birleşimiyle /ŋ/'nin karşılama, sonraki dönemlerde de sürmüştür. Eski Türkiye Türkçesi dönemi eserlerinde iki imla geleneğinden söz edilir; Eski Uygur ve Arap-Fars imlası. Eski Uygur imlası özelliklerinden biri /ŋ/ için nun ve kef harflerinin beraber yazılmasıdır (Gülsevin-Boz, 2010, s. 23).

Eski Türkiye Türkçesinde /ŋ/ sesinin imlası için yaygınlıkla kef veya sağır kef harflerinin kullanıldığı belirtilir. Aynı ses için bazen nun-kef harf birleşiminin imla edildiği de olmuştur. Anılan dönemin ünlü eserlerinden Dede Korkut Kitabı'nda da yan yana yazılan nun-kef harflerinin, kefli yaygın imlanın yanında, /ŋ/ sesi için kullanıldığı tespit edilmiştir. Meşhur eserde *karangu* (26a4, 30b5 vd.), *karanguli* (72a7, 133b8), *karangulu* (74b12, 113a11 vd.), *karangulica* (70b2), *karanguluca* (123b12, 125b12) kelimelerindeki /ŋ/ sesi için nun-kef imlası, *tangrı* (3a12, 3b4 vd.) kelimesinde de aynı ses için noktasız nun ve kef imlası tespit edilmiştir (İçci, 2016, s. 777-778, 781).

Yukarıda anılan imla özelliğine farklı yüzyıllardan örnekler bulmak mümkündür. Hicri 904 (miladi 1498) tarihinde tamamlanan Esrâr-ül-Ârifîn eserinde *öldürürseng* (78a11), *Taṅrı* (22b15) kelime imlalarında nun ve kef harfleriyle /η/ sesi karşılanmıştır (Yastı, 2010, s. 73). XIV. yüzyılın sonu ya da XV. yüzyılın başına ait olduğu tahmin edilen bir Kur'an tercümesinde /η/ sesi taşıyan bazı sözlerin yazımı için nun ve kef kullanıldığı tespit edilmiştir: *Anḡlu* (116a3), *benḡdeş* (131a1), *benḡdeşsüz* (138b1), *benḡzer* (113a5), *binḡ* (66a1, 180b1, 215a1), *denḡiz* (20a4 vd.), *dinḡlenecek* (110b2), *gönḡül* (38a2 vd.), *kinḡ* (31a4, 190a2), *sünḡük* (77b1), *yenḡi* (38a1) - *yiḡi* (118b4, 238a4), *yiḡi-* (33a5); *Taṅrı* (3a4 vd.) (Gül, 2014, s. 173-174). Ümmî İsa'nın XV. yüzyılda yazdığı Mihr ü Vefâ eserinde genellikle kefle yazılan /η/ sesi, bazen de nun ve kef ile karşılanmıştır: *Taṅrınunḡ* (289) (Çapanoğlu, 2014, s. 14). XVII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bir manzum Hadis-i Erba'în metninde de /η/ ünsüzü birkaç örnekte nun-kef ile yazılmıştır: *Taṅrı* (45a, 46a vd.), *bulasınḡ* (35a), *diler isenḡ* (123b, 127b vd.), *kimsenünḡ* (137b). (Kaya, 2021, s. 20, 161, 284, 291, 315).

Transkripsiyonda “η” ve “nḡ”

Türk dili araştırmalarında tarihî metinlerin transkripsiyonu için nun ve kef harfleri bir bütün olarak /η/ sesi için kullanıldığında transkripsiyon işareti olarak [nḡ] yazılagelmiştir. Türk dilinin Arap alfabesiyle yazılmış hem Orta Asya sahası eserlerinde¹ hem diğer sahalardaki bazı eserlerinin incelemelerinde kullanılan çengelli nḡ işareti (“nḡ”), transkripsiyonlu metnin ilgili yerinde nun-kef imlası olduğunu gösterir. Bu çalışmada da olduğu gibi, /η/ sesi için “nḡ” işaretinin uygulandığı yerlerde tek bir ses vardır. Dolayısıyla /η/ sesinin “η” veya “nḡ” ile karşılanmasında ses olarak bir fark yoktur. Burada imla meselesi veya imla farkı söz konusudur.

Eserin Konusu

İncelenen eser, Tarih-i Yakub Paşa (*Târîḡ-i Ya'kûb Paşa / تاریخ یعقوب پاشا*)² adlı Osmanlı sahası eseridir. Eserin şairi Bahşî'dir ve onun hakkında pek bilgi yoktur. El yazması, İsveç'te Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi'nde (*Uppsala universitetsbibliotek*) bulunmaktadır. Okunaklı bir imlayla yazılan eser harekelidir.

Bu eser Osmanlı İmparatorluğu'nda vezir, beylerbeyi, sancak beyi gibi görevler yapmış olan Yakub Paşa'nın Balkan topraklarındaki uzun seferi ve Kırbova Savaşı'ndaki zaferine dairdir. Bugün Hırvatistan'da bulunan Kırbova Ovası'nda (Hırvatça: *Krbavsko polje*) 9 Eylül 1493 tarihinde yaşanan bu savaş, başta Türk, Hırvat ve Macar tarihi olmak üzere, Balkan tarihinde etki sahibi olmuştur. Eserde savaşın yaşandığı yer *Kırbova* (Kırbova / قِرْبُوَا , قِرْبُوَا) olarak yazılmıştır.

Yakub Paşa (veya Hadım Yakub Paşa), eserde anılan sefer ve savaş sırasında Bosna sancak beyidir. Kroniklerde sancak beyleri Davud Paşa, İskender Paşa ve Yakub Paşa'nın akın hareketleri, diğerlerine göre daha ayrıntılı anlatılmıştır. Devletin çıkarları için Bosna sancak beyleri, değişik zamanlarda çeşitli devletlere karşı akınlar düzenlemişlerdir. Akın ve seferlerin yanında, sınır ihlallerini önlemeleri de gerekmiştir. Bulunan konum ve şartlar altında kültürel, insani ve ticari faaliyetlerde de buldukları bilinen Bosna sancak beylerinin karşı tarafı çok iyi tanımaları ve bunun için istihbarat faaliyetleri geliştirmeleri zorunlu hâllerden olmuştur. Merkezin bilgi teyidi için zaman zaman Bosna sancak beylerine başvurması, onların istihbaratına olan güveni göstermesi bakımından önemlidir (Kaytaç, 2018, s. 63-71).

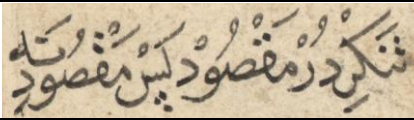
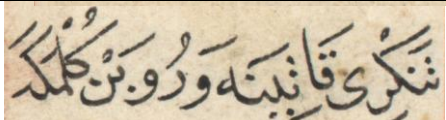
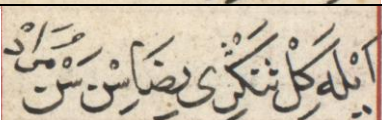
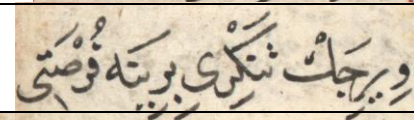
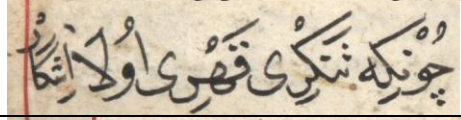
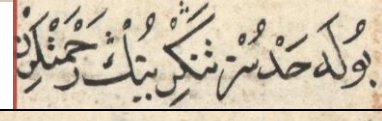
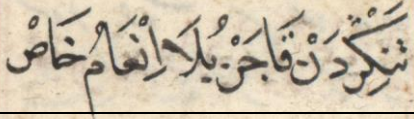
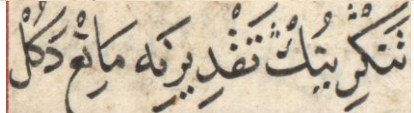
¹ Kutadgu Bilig metninin transkripsiyonu (Arat, 1999) gibi.

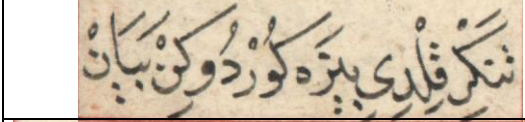
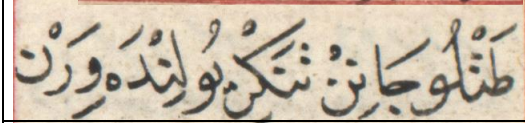
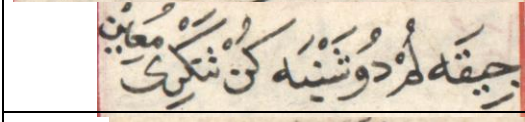
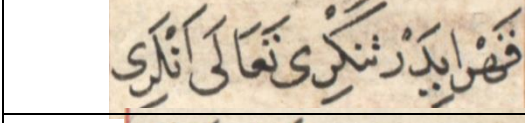
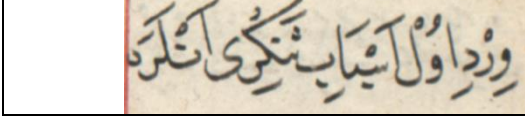
² Tarihî eserlere dair bazı çalışmalarda olduğu gibi, eser adı “Târîḡ-i Ya'kûb Paşa” şeklinde de yazılabilir. Bu çalışmada transkripsiyon veya düzeltme işareti taşımayan şekil kullanılmıştır.

Kemalpaşazade'nin eseri *Tevârih-i Âl-i Osmân*'da kişilik özelliklerine değinilerek paşanın dindar ve inanç sahibi olduğu, hacca gittiği, bilgin ve yararlı kişilere rağbet ettiği hatta onların terbiyesi için uğraştığı belirtilmiş, devlete yaptığı hizmetlere de ayrıntısıyla yer verilmiştir. II. Bayezid'in Amasya'da sancak beyi olduğu dönemde rikabdar olan paşanın karada ve denizde çeşitli seferlere katıldığı ifade edilmiştir. Bunlardan biri de 1493 tarihli Kırbova seferi ve zaferidir. Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilen paşaya bu görevi üç yıl kadar sürdürdükten sonra vezirlik verilmiştir. Dört yıl vezir olarak görevde kalmasının ardından hastalandığı için 909/1503-1504 yılında vezirlikten feragat ettiği ifade edilmiştir. Devlet hizmetinde bulunduğu dönemde Lehistan seferiyle Modon kuşatmasında da görevlendirildiği belirtilen paşanın hastalanmasıyla birlikte, önce Edirne'de ikamet ettiği, sonra da Selanik'e yerleştiği bilgisi verilmiştir. Yakub Paşa, XVI. yüzyıl başlarında Selanik şehrinde cami, zaviye ve çeşme inşa ettirerek bir vakıf kurmuş, muhtemelen bir zaviye kütüphanesi oluşturmak için ayrıca çok sayıda kitap bağışlamıştır. Vakfiyede Bayır Mahallesi'nde yaptırıldığı ifade edilen bu eserlere zamanla bir imaret de dâhil olmuştur (Bayrak Ferlibas, 2020, s. 137, 196-197).

Eserdeki Nun-Kefli Örnekler

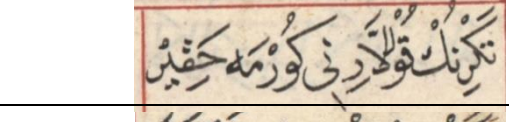
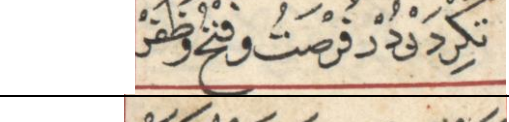
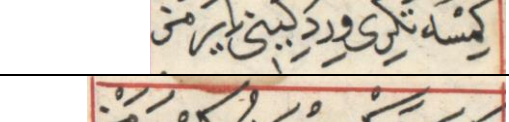
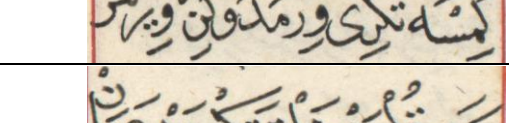
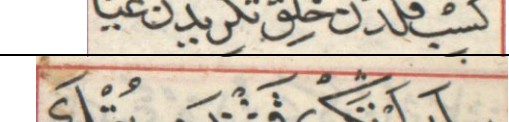
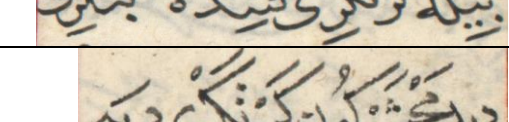
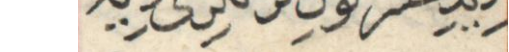
Tarih-i Yakub Paşa eserinde aşağıda yer verilen örneklerde nun ve kef harf bütünü, /ŋ/ sesi için kullanılmıştır. İlgili imlanın tam olarak görülebilmesi için örnekle beraber, geçtiği bütün dize liste şeklinde sunulmuştur. Burada *tanğrı* (تنکری) imlası kaydedilmiştir.

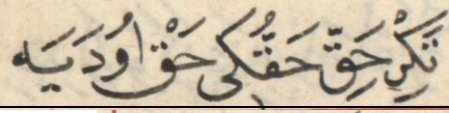
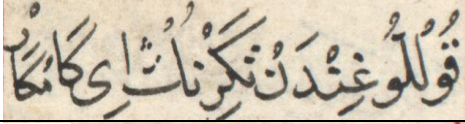

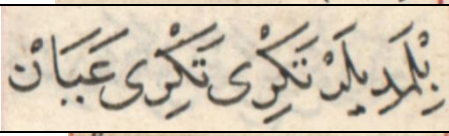
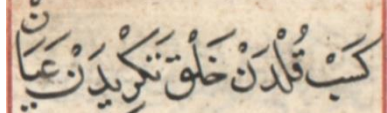
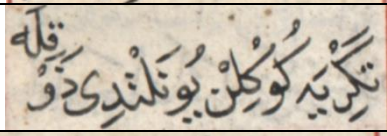
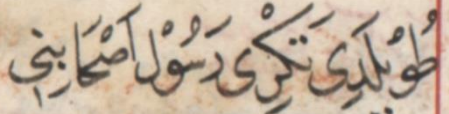
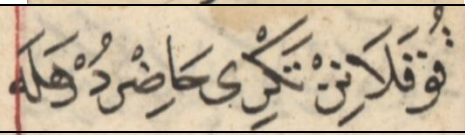
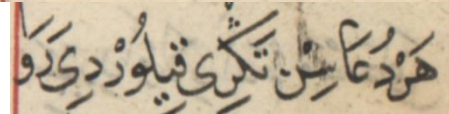
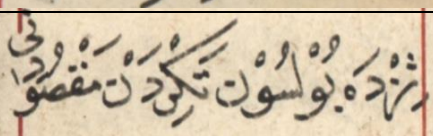
Örneğin geçtiği dize	Örneğin transkripsiyonu	Yer
	tanğrıdur	1b9
	tanğrı	18a9
	tanğrı	20a5
	tanğrı	20b2
	tanğrı	20b3
	tanğrınuğ	28b2
	tanğrıdan	29a2
	tanğrınuğ	29a8

	tanğrı	40b11
	tanğrı	43a4
	tanğrı	44b3
	tanğrı	74a8
	tanğrı	88a2

Eserde Kefle Yazılan Örnekler

Taramalar sırasında “tağrı” sözünün /η/'si için aşağıdaki yerlerde sadece kef harfinin kullanıldığı, dolayısıyla kelimenin *tağrı* (تکری) şeklinde yazıldığı saptanmıştır. Bu imla, Batı Türkçesinin yaygın imla alışkanlığına uygun sayılabilir.

Örneğin geçtiği dize	Örneğin transkripsiyonu	Yer
	tağrınuğ	17b1
	tağrıdandur	35b11
	tağrıdandur	35b11
	tağrı	36a1
	tağrı	36a1
	tağrıdan	36a2
	tağrı	54a1
	tağrı	54b8

	tağrı	55a11
	tağrıya	57a4
	tağrınuğ	57a5
	tağrı	62a7
	tağrı tağrı	74a3
	tağrıdan	81a6
	tağrıya	90b4
	tağrı	99a2
	tağrıdan	115a11
	tağrı	115b5
	tağrı	118a2
	tağrıdan	134b10

Sonuç

Türk dilinin yazılı takibi yapılabilen ilk döneminden beri varlığı bilinen “tanrı” (*tağrı* < *teğrı*) sözünün Tarih-i Yakub Paşa eserindeki imlasında nun ve kef harf bütününe /n/ sesini karşılamak için kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Uygur imlası olarak tarif edilebilecek bu imla, anlamıyla Türkçenin kutsal sayılan kelimesinin yazımında bir hatıra, bir imla izi olarak düşünülebilir.

Nun-kefle yazılan *tanğrı* sözü, 13 yerde kaydedilmiştir. İlgili yerlerde te-nun-kef-re-ye harfleri ve üstün, cezim ve esre ile kayıtlıdır: تَكْرِي (18a9). Bu imla şeklinin bazı

örneklerinde kefin üstüne üç nokta da koyulmuştur (bk. 20a5). Bazen son /1/ ünlüsü, sadece harekeyle gösterilmiş, harfle yazılmamıştır: تَنَكْر (1b9).

“Tanrı” sözünün nun-kefli imlasının yanında, eserin 21 yerinde aynı sözün /η/’sinin sadece kefle yazıldığı da görülmüştür. Bu yerlerde söz, te-kef-re-ye harfleri ve üstün, cezim ve esre ile kayıtlıdır: تَنَكْرِي (36a1). Anılan imlanın birkaç örneğinde kefin üstüne üç nokta eklenmiş; sağır kef kullanılmıştır (bk. 54a1). Yukarıdaki gibi, /1/’nın sadece harekeyle gösterildiği örnekler de vardır: تَنَكْر (17b1). Bu muhtelif şekilleriyle beraber, Batı Türkçesi sahasının genelinde /η/ sesinin kefle karşılanması, standart imla özelliğidir.

Tarihî imla gelişimi düşünüldüğünde nun-kefli imla, eski şekil (*tanğrı* / تَنَكْرِي), kefli imla ise (*tanrı* / تَنَكْرِي) sonraki şekil olarak belirtilebilir. Bu söz, kutsal olan bir kavramın Türk dilindeki adıdır. Dolayısıyla onun Arap alfabesiyle ilk yazılışında sahip olduğu imla (تَنَكْرِي), aradan birkaç yüzyıl geçmesine rağmen, Osmanlı sahasındaki bu eserde de izini göstermiştir. Aradan geçen uzun zaman ve Batı Türkçesinin /η/ karşılığı olarak kef kullanımının düzen arz etmesi sebebiyle aynı eserde bu kelime “yeni imla” ile de yazılmıştır.

Tarih-i Yakub Paşa eserinin genel imla özelliği, /η/ sesinin kefle karşılanması şeklindedir. Dolayısıyla çeşitli kelime ve eklerde ilgili sesi kefle karşılarken özel bir kelime sayılabilecek “tanrı” kelimesinin imlasında eski imla tarzı da örnekleri gösterilen yerlerde (1b9, 18a9, 20a5, 20b2, 20b3, 28b2, 29a2, 29a8, 40b11, 43a4, 44b3, 74a8, 88a2) kaydedilmiştir.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I: Metin* (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayrak Ferlibaş, M. (2020). Selanik’teki XVI. Yüzyıla Ait Vakıflardan Biri: Yakub Paşa’nın Vakıf Eserleri ve Vakfettikleri. *Bellekten*, 84(299), 135-202.
- Çapanoğlu, G. (2014). *Ümmî İsâ Mihr ü Vefâ (Dil İncelemesi-Metin-Gramatikal Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Gül, A. (2014). Damak N’sinin Yazımına İlişkin İlgi Çekici Bir Örnek: British Library or 9515’te Kayıtlı Satırarası Kur’an Tercümesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (35), 165-183.
- Gülsevin, G. ve Erdoğan Boz (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- İğci, A. (2016). Dede Korkut Kitabı’nda Bir İmlâ ve Onun Okunması. Metin Ekici, Muvaffak Duranlı (Ed.), III. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: Dede Korkut ve Türk Dünyası Bildiriler Kitabı* (2. Cilt) (s. 775-784). Ege Üniversitesi Matbaası.
- Kaya, E. K. (2021). *Hazînî’nin Eski Oğuz Türkçesi İle Yazılmış Manzum Hadîs-İ Erba’în Tercümesi (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Kaymaz, F. (2018). 15-16. Yüzyıllarda Bosna Sancakbeyleri. *Uluslararası Düünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu* (s. 61-75). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Belediyesi.
- Şirin User, H. (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. Ankara: Akçağ.
- Tārīh-i Ya’kūb Paşa*. (Uppsala Universitetsbibliotek, Nr 55587)
- Yastı, M. (2010). Esrârü’l-Ârifin ve İmla Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 69-100.